ŚLADAMI
Stefana Żeromskiego

1. Stefan Żeromski, ok. 1905 r.

1. Źródło: Polona.pl. https://polona.pl/item-view/a8b66c6d-317d-4e38-b29d-a81dea224f97?page=0 (dostęp: 2.10.2025).

2025

Rok Stefana Żeromskego
100. rocznica śmierci pisarza

Książnica Kopernikańska w Toruniu

Kalendarium życia

1.

2.

Portret młodzieńczy Stefana Żeromskiego w mundurze szkolnym

1864 r. narodziny we wsi Strawczyn

1874 r. nauka w kieleckim gimnazjum

1879 r. śmierć matki

1883 r. śmierć ojca

1886 r. wyjazd do Warszawy

1892 r. ślub z Oktawią z Radziwiłłowiczów Rodkiewiczową, rozpoczęcie pracy w Polskim Muzeum Narodowym w Rapperswilu

1897–1903 r. rozpoczęcie pracy w Bibliotece Ordynacji Zamoyskich w Warszawie

1909 r. wyjazd do Paryża

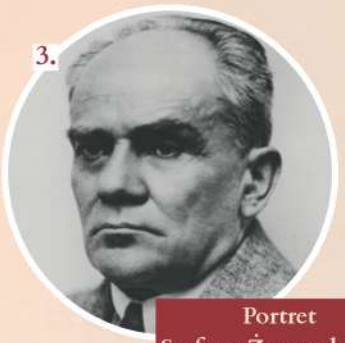
1913 r. założenie rodziny z Anną Zawadzką, narodziny córki Moniki

1918 r. śmierć syna Adama

1921–1924 r. nominacje do Literackiej Nagrody Nobla

1925 r. śmierć w Warszawie

3.

Portret Stefana Żeromskiego

1. Źródło: J. Z. Jakubowski, *Stefan Żeromski*, Warszawa 1970, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 95567.
2. Źródło: Polona.pl, https://polona.pl/item-view/bd7d5bc5-7305-427d-aee9-1e4927f27a21?page=0 (dostęp: 2.10.2025).
3. Źródło: Polona.pl, https://polona.pl/item-view/0b033c97-131d-447b-b657-46eb35df147b?page=0 (dostęp: 02.10.2025).

Z wizytą u Żeromskich

1.

Stefan Żeromski był dzieckiem Wincentego Żeromskiego herbu Jelita oraz Franciszki Józefy z Katerlów. Ojciec pisarza urodził się 29.03.1819 r. w Lasochowie koło Małogoszcza jako syn Józefata i Klary z Kłodnickich. Naukę rozpoczął w Pińczowie, a potem uczył się w Liceum św. Anny w Krakowie. Następnie utrzymywał się z dzierżawy majątków. 21.07.1858 r. w Węgleszynie poślubił Franciszkę Katerlankę. Matka pisarza przyszła na świat 29.01.1833 r. w Boczkowicach. Była córką Józefa Katerli i Agnieszki z Jackowskich, którzy posiadali majątek Tyniec w powiecie jędrzejowskim. Franciszka otrzymała wychowanie klasztorne, czytała dużo książek oraz uwielbiała poezję. Chorowała na gruźlicę. Małżeństwo Żeromskich doczekało się pięciorga dzieci – czterech córek: Aleksandry, Wincentyny, Wacławy i Bolesławy, a także jedynego syna – Stefana. Dwie dziewczynki zmarły w dzieciństwie. Franciszka była pierwszą nauczycielką swojego syna, zaszczepiła w nim miłość do literatury, a także starała się o jego przyjęcie do kieleckiego gimnazjum. Bolesnym wydarzeniem dla Stefana Żeromskiego była utrata rodziców, szczególnie matki. Oboje zostali pochowani na cmentarzu w Leszczynach.

2.

Wincenty Żeromski (ojciec pisarza)

3.

Olesia – najstarsza siostra Stefana Żeromskiego

4.

Tablica pamiątkowa w kościele w Leszczynach

5.

Herb Jelita

1. Źródło: *Stefan Żeromski: kalendarz życia i twórczości*, oprac. S. Eile, S. Kasztelowicz, Kraków 1976, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 146542.

2. Źródło: S. Noyszewski-Piołun, *Stefan Żeromski: dom, dzieciństwo i młodość*, Warszawa 1928, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 16073.

3.-4. Źródło: J. Z. Jakubowski, *Stefan Żeromski*, Warszawa 1970, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 95567.

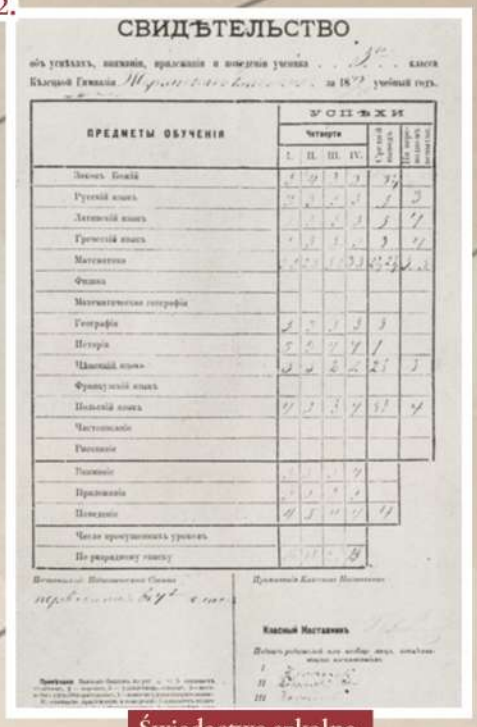
5. Źródło: S. Żeromski, *Dzienniki*, oprac. J. Kądziela, t. 6, Warszawa 1966, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 258417.06.

Lata dzieciństwa i młodości

1.

Stefan Żeromski przyszedł na świat 14.10.1864 r. we wsi Strawczyn, niedaleko Kielc, w zubożałej rodzinie szlacheckiej. Wychował się w Ciekotach w Górach Świętokrzyskich. W 1873 r. rozpoczął naukę w elementarnej szkole w Psarach. Tam uczył się podstaw języka rosyjskiego oraz arytmetyki pod kierunkiem nauczyciela – Pawła Strachowskiego. W kolejnym roku został uczniem Męskiego Gimnazjum Filologicznego w Kielcach. W 1879 r. stracił matkę, ojca cztery lata później. Aby zapewnić sobie środki finansowe, musiał udzielać korepetycji. Podczas nauki w gimnazjum na jego rozwój duży wpływ miał nauczyciel języka polskiego – Antoni Gustaw Bem. W kieleckiej szkole autor *Ludzi bezdomnych* przebywał do roku 1886. Ze względu na kłopoty zdrowotne nie uzyskał matury. Następnie podjął naukę na Uczelni Weterynaryjnej w Warszawie, która przyjmowała kandydatów mających ukończone sześć klas gimnazjum, bez świadectwa maturalnego. Po dwóch latach zrezygnował ze studiów i utrzymywał się głównie z pracy guwernera.

2.

СВИДѢТЕЛЬСТВО

Świadectwo szkolne z roku 1879/1880

3.

Gimnazjum w Kielcach (1886 r.)

4.

Antoni Gustaw Bem – nauczyciel kieleckiego gimnazjum

5.

Jan Wacław Machajski – kolega gimnazjalny Stefana Żeromskiego

1. Źródło: *Stefan Żeromski: kalendarz życia i twórczości*, oprac. S. Eile, S. Kasztelowicz, Kraków 1976, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 146542.

2.-5. Źródło: J. Z. Jakubowski, *Stefan Żeromski*, Warszawa 1970, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 95567.

Żeromski i region świętokrzyski

1.

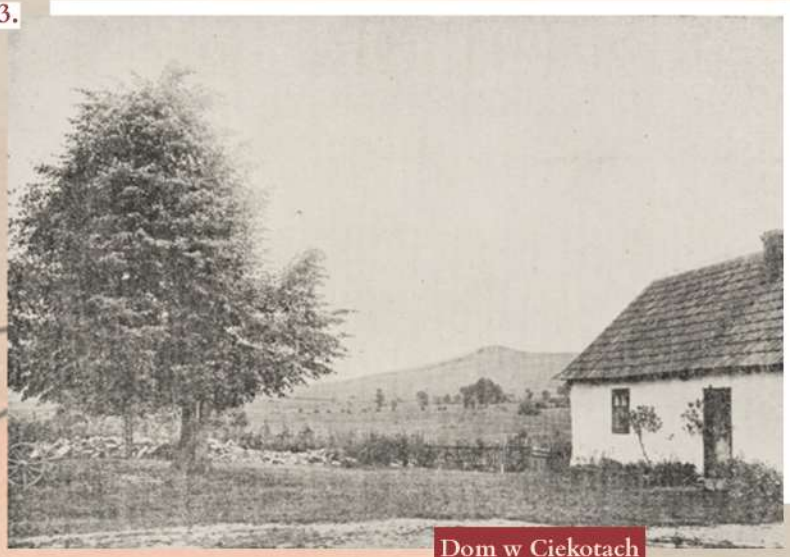
Ziemia świętokrzyska była szczególnie umiłowana przez Stefana Żeromskiego. To region, na terenie którego pisarz przyszedł na świat oraz spędził dzieciństwo i młodość. Tutaj kształtował się jego charakter i wrażliwość na piękno przyrody. W tym miejscu zrodziło się także pragnienie pisania. Ciekoty, niewielka miejscowość, w której rodzina Żeromskich osiedliła się w 1868 r., była dla autora *Ludzi bezdomnych* szczególnie bliskim miejscem. Głęboko w sercu i pamięci pisarza utrwaliło się wspomnienie rodzinnego domu. Dworek, w którym mieszkał, przywoływał obraz ukochanej matki. W Ciekotach przeżywał najpiękniejsze chwile dzieciństwa. W swoich dziełach Stefan Żeromski nawiązywał do świętokrzyskiego regionu. Piesze wędrówki, to, co podczas nich zaobserwował, przenosił na karty papieru. Ukazywał malownicze krajobrazy, tamtejsze pejzaże oraz piękno otaczającej natury.

2.

Ciebie jednę kocham,
cudowna rodzinna ziemio.
Bądź błogosławiona,
stworzona dla nas,
abyś wspierała dusz naszych słabość,
abyś powiększała uczuć miłość,
piękna, dobra, umiłowana kamicielko ziemio...

Fragment *Dzienników*

3.

Dom w Ciekotach

4.

Rekonstrukcja dworku w Ciekotach

5.

Kraina Stefana Żeromskiego

1. Źródło: A. Hutnikiewicz, *Stefan Żeromski*, Warszawa 1973, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 275489.
2. Źródło: S. Żeromski, *Dzienniki*, oprac. J. Kądziela, t. 6, Warszawa 1966, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 258417.06.
3. Źródło: *Stefan Żeromski: katalog wystawy*, oprac. A. Dobrowolska, wstęp K. Wyka, Kielce 1952, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 197971.
4. Źródło: J. Z. Jakubowski, *Stefan Żeromski*, Warszawa 1970, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 95567.
5. Źródło: A. Hutnikiewicz, *Stefan Żeromski*, Warszawa 1973, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 275489.

Twórczość literacka

1.

Pierwsze teksty literackie autor *Ludzi bezdomnych* zaczął tworzyć w czasach szkolnych. Na jego uzdolnienia zwrócił uwagę Antoni Gustaw Bem, otaczając początkującego pisarza opieką. Młody Żeromski debiutował w roku 1882 na łamach „Tygodnika Mód i Powieści" przekładem wiersza *Pragnienie* Lermontowa, a także *Piosnką rolnika*, która ukazała się w „Przyjacielu dzieci". W latach 1882-1891 pisał *Dzienniki*. W 1889 r. w „Głosie" zostało opublikowane *Psie prawo*, natomiast *Ach! gdybym kiedy dożył tej pociechy…* w „Tygodniku Powszechnym". Dzięki nawiązaniu współpracy z firmą wydawniczą T. Paprocki i Sp. w 1895 r. ukazały się *Opowiadania*. Znalazły się w nich takie utwory jak: *Doktor Piotr*, *Siłaczka* czy *Ananke*. W tym samym roku został ogłoszony tom *Rozdziobią nas kruki, wrony…* pod pseudonimem Maurycego Zycha. W „Nowej Reformie" w 1897 r. wyszły drukiem *Syzyfowe prace*. Trzy lata później, nakładem Bronisława Natansona, ukazała się powieść *Ludzie bezdomni*. W późniejszym czasie zostały wydane m.in.: *Popioły* (1902), *Róża* (1909), *Wierna rzeka* (1912), *Uciekła mi przepióreczka* (1924) czy *Puszcza jodłowa* (1925). Stefan Żeromski tworzył swoje utwory pod pseudonimami: Józef Katerla, Iksmoreż, Stefan Omżerski. Był czterokrotnie nominowany do Nagrody Nobla w dziedzinie literatury.

2.

Karta tytułowa *Ech leśnych*

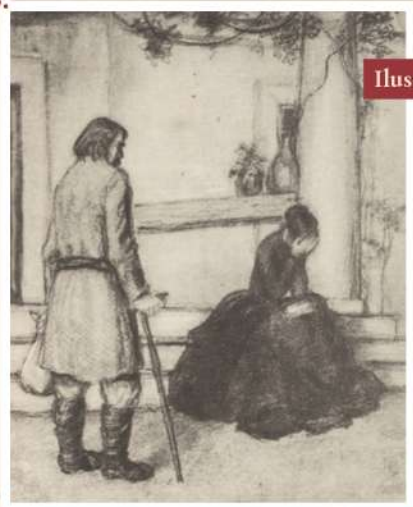
3.

Pan generał Rozłucki siedział uroczyście na stołku składanym. Stołek ów, (własność przenośna geometry Knopfa), mieścił się w samym środku dywanu, zdjętego z nad łóżka mojej matki. Po drugiej stronie ogniska, na pniaku, z wzorową starannością zasłanym piedem, w gumowym płaszczu do samej ziemi, niby w ruchomym namiocie, kurczył się i wykrzywiał wzmiankowany wyżej geometra Knopf. Obok niego w rosochatych gałęziach wykrota, przyniesionego przez strzelca, niewygodnie tkwił podleśny Gutkiewicz, piastując z pieczołowitością szklaneczkę araku z dodanemi dla pozoru dwiema łyżeczkami herbaty. Pi-

Fragment utworu *Echa leśne*

6.

Ilustracja Moniki Żeromskiej do *Wiernej rzeki*

4.

Ilustracja Krzysztofa Henisza do *Ludzi bezdomnych*

5.

Ilustracja Moniki Żeromskiej do *Dziejów grzechu*

1. Źródło: *Stefan Żeromski: kalendarz życia i twórczości*, oprac. S. Eile, S. Kasztelowicz, Kraków 1976, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 146542.

2.-3. Źródło: M. Zych, *Echa leśne: nowela*, Kraków 1905, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. Moc. 325.

4. Źródło: S. Żeromski, *Ludzie bezdomni: powieść*, il. K. Henisza, Warszawa 1956, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 67729.08.

5. Źródło: S. Żeromski, *Dzieje grzechów*, il. M. Żeromskiej, t. 2, Warszawa 1956, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 67729.13.

6. Źródło: S. Żeromski, *Wierna rzeka: klechda domowa*, il. M. Żeromskiej, Warszawa 1957, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 67729.15.

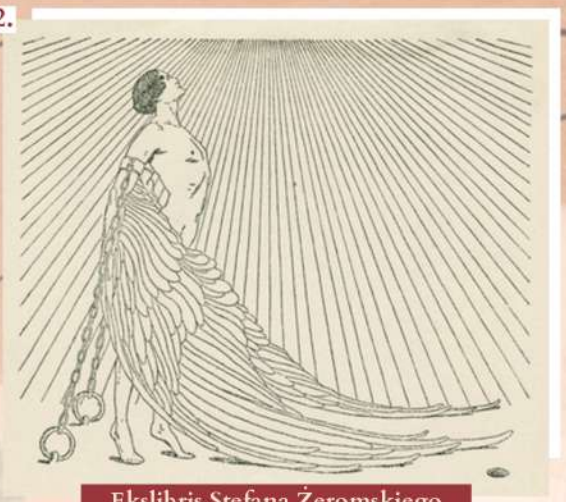
Twórczość literacka

1.

Biała rękawiczka,
Charitas (t. 3 cyklu *Walka z szatanem*),
Duma o hetmanie,
Dzieje grzechu,
Dzienniki,
Echa leśne,
Grzech,
Ludzie bezdomni,
Nagi bruk,
Nawracanie Judasza (t. 1 cyklu *Walka z szatanem*),
Nokturn,
Ponad śnieg bielszym się stanę,
Pomyłki,
Popioły,
Powieść o Udałym Walgierzu,
Promień,
Przedwiośnie,
Puszcza jodłowa,
Rozdziobią nas kruki, wrony,
Róża,
Sen o szpadzie,
Sułkowski,
Syzyfowe prace,
Turoń,
Uciekła mi przepióreczka,
Uroda życia,
Wiatr od morza,
Wierna rzeka,
Wisła,
Zamieć (t. 2 cyklu *Walka z szatanem*).

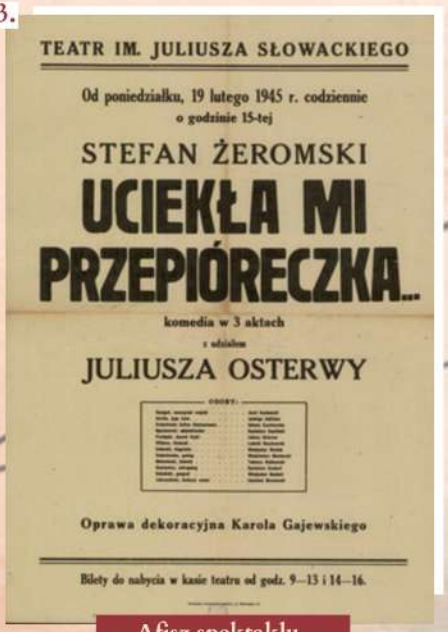

2.

Ekslibris Stefana Żeromskiego wykonany przez Edwarda Okunia

3.

Afisz spektaklu *Uciekła mi przepióreczka*

4.

Ilustracja Jana Marcina Szancera do *Dumy o hetmanie*

5.

Ilustracja Antoniego Uniechowskiego do *Popiołów*

1. Źródło: J. Z. Jakubowski, *Stefan Żeromski*, Warszawa 1970, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 95567.

2. Źródło: Polona.pl, https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doc content?id =80963 (dostęp: 2.10.2025).

3. Źródło: Polona.pl, https://polona.pl/item-view/8815dc80-51de -484c-b60c-0898b606966a?page=0 (dostęp: 2.10.2025).

4. Źródło: S. Żeromski, *Duma o hetmanie i inne opowiadania*, il. J. M. Szancera, Warszawa 1957, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 67729.03.

5. Źródło: S. Żeromski, *Popioły: powieść z końca XVIII i początku XIX w.*, il. A. Uniechowskiego, t. 1, Warszawa 1956, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 67729.09.

Żeromski jako bibliotekarz

1.

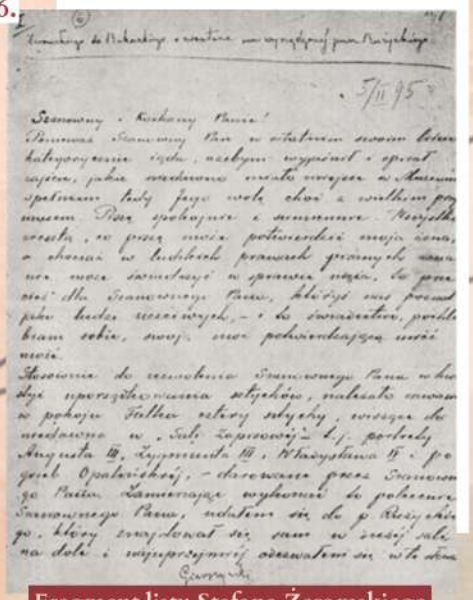
We wrześniu 1890 r. Stefan Żeromski wyjechał do Nałęczowa, gdzie pracował jako korepetytor. Tam poznał Oktawię z Radziwiłłowiczów Rodkiewiczową, z którą w 1892 r. wziął ślub. Niedługo po tym państwo młodzi udali się do Rapperswilu, gdzie pisarz objął stanowisko pomocnika bibliotekarza w Muzeum Narodowym Polskim. Do zatrudnienia go w instytucji przyczynił się Zygmunt Wasilewski – kolega z czasów szkolnych oraz bibliotekarz w tej placówce. Zwrócił się on z prośbą do Henryka Bukowskiego, antykwariusza, wiceprezesa Rady Muzealnej, o przyjęcie do pracy osoby w charakterze pomocnika bibliotekarza, a ten poparł propozycję Wasilewskiego. Autor *Ludzi bezdomnych* niezwykle starannie wykonywał swoje obowiązki, skrupulatnie katalogował książki. Razem z Zygmuntem Miłkowskim wziął udział w redagowaniu *Księgi jubileuszowej Muzeum Rapperswilskiego*. W 1894 r. Wasilewski zrezygnował z posady bibliotekarza, a na jego miejsce został mianowany Żeromski. Był on wzorem pracowitości i rzetelności. Oprócz prac stałych, m.in. porządkowania czasopism, prowadzenia księgi darów czy sporządzania sprawozdań dotyczących działalności muzeum, autor *Ludzi bezdomnych* podejmował inne zadania. Uporządkował zbiór rycin, przygotował katalog zbiorów mickiewiczowskich, urządził pokój poświęcony wieszczowi oraz Przyjaciołom Polski, opracował katalog starodruków. W 1896 r. Stefan Żeromski zrezygnował ze stanowiska bibliotekarza. Niewątpliwie do takiej decyzji skłonił go konflikt z kustoszem muzeum, Włodzimierzem Rużyckim de Rosenwerth. Pisarz nie mógł zaakceptować m.in.: jego braku kompetencji, dopuszczania się fałszerstw eksponatów czy nieporządku, jaki panował w placówce. Swoje wspomnienia z tego okresu Żeromski zawarł w listach do Henryka Bukowskiego. Następnie w 1897 r. pracował w Bibliotece Ordynacji Zamoyskich w Warszawie. Objął tam posadę pomocnika dyrektora, Tadeusza Korzona.

2.

Oktawia z Radziwiłłowiczów Rodkiewiczowa

6.

Fragment listu Stefana Żeromskiego do Henryka Bukowskiego

4.

Pokój Mickiewicza w Muzeum Narodowym Polskim w Rapperswilu

5.

Pokój Przyjaciół Polski w Muzeum Narodowym Polskim w Rapperswilu

3.

Biblioteka w Rapperswilu

1. Źródło: *Stefan Żeromski: kalendarz życia i twórczości*, oprac. S. Eile, S. Kasztelowicz, Kraków 1976, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 146542.

2.–5. Źródło: B. Szyndler, *Bibliotekarska służba Stefana Żeromskiego*, Wrocław 1977, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 147665.

6. Źródło: S. Żeromski, *Listy do Henryka Bukowskiego*, oprac. W. Wasilewska, Warszawa 1975, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 141779.

Żeromski działacz społeczny

1.

W 1905 r. autor *Ludzi bezdomnych* osiedlił się w Nałęczowie. Oprócz działalności literackiej Żeromski był aktywny społecznie. W listopadzie z jego inicjatywy powstał Uniwersytet Ludowy, gdzie wygłaszano odczyty z różnych dziedzin wiedzy: literatury, geografii, historii czy anatomii. Ich słuchaczami byli chłopi, rzemieślnicy oraz miejscowa inteligencja. W tym samym roku rozpoczęto budowę ochronki dla dzieci. Z powodu braku lokalu początkowo mieściła się ona w willi „Oktawia". Nowy obiekt zaprojektował Jan Witkiewicz. Fundusze na jego powstanie pozyskiwano m.in. z organizowanych przedstawień teatralnych, koncertów. Wydano również książkę *Na nową szkołę*. Znalazły się w niej utwory m.in. Stanisława Wyspiańskiego, Bolesława Prusa czy Władysława Orkana. Sam Żeromski ofiarował na ten cel swoje honorarium otrzymane za *Dzieje grzechu*. W 1906 r., we wspomnianej willi, pisarz zorganizował kursy dokształcające dla uczniów szkoły rzemieślniczej w Nałęczowie. W tym samym roku powstało Towarzystwo Oświatowe „Światło", którego przewodniczącym został Żeromski. W 1907 r. autor *Ludzi bezdomnych* uczestniczył w tworzeniu Towarzystwa Biblioteki Publicznej w Warszawie.

2.

Stefan Żeromski w okresie działalności oświatowej w Nałęczowie

3.

Dzieci przed budynkiem ochronki mieszczącej się w willi „Oktawia" w Nałęczowie

4.

51

[Nałęczów,] d. 2/VIII.1909 r.

Najdroższy Stefaneczku! Rafał na stałe przyjechał do chaty, taki dobry, serdeczny, wszystkim się zajmie, obiecał przeprowadzić sprawę willi, może on będzie szczęśliwszy ode mnie. Jadę na parę dni do Warszawy po pieniądze, rachuję że albo od Gnojków, albo od Gebethnerów dostanę. Przy tej okazji dowiem się, jak stoi sprawa portretu Twego przy wydaniu *Radka*.

Adaś śpi z Wujaszkiem w chacie, Rafał przywiózł mu męskie koszule, fre[d]zelkę dla konia od starego Witkiewicza; ubrany po męsku, porządnie, jeździ co dzień konno. Ignaś Matuszewski ma z nim lekcje, pani Matuszewska i jej dzieci są z nim przez cały dzień. Henia zajęta willą i małym, ale i Adasiowi nie pożałuje dozoru.

Parę dni wystarczy, żebym załatwiła różne sprawy w Warszawie, a potem wrócę tu po Adasia i do Krakowa. Nie wiem, jak zechcesz, napisz. Może byś mógł po niego przyjechać do Krakowa. Ja marzę o Karlsbadzie. Myślę, że wystarczy pieniędzy. Bardzo jestem zmęczona, ale nie martw się o mnie — cierpliwością zdobyłam pomoc Rafała i teraz wszystko pójdzie dobrze.

Całuję Cię, jak kocham

O.

Fragment listu Oktawii Żeromskiej do męża

1. Źródło: *Stefan Żeromski: kalendarz życia i twórczości*, oprac. S. Eile, S. Kasztelowicz, Kraków 1976, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 146542.
2. Źródło: B. Szyndler, *Bibliotekarska służba Stefana Żeromskiego*, Wrocław 1977, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 147665.
3. Źródło: Polona.pl, https://polona.pl/item-view/4cecbc88-7209-47cb-80c8-e4e48 c702fc7?page=0 (dostęp: 2.10.2025).
4. Źródło: O. Żeromska, *Listy do Stefana Żeromskiego*, oprac. Z. J. Adamczyk, Łódź 1972, ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, sygn. 258486.

Wystawa Śladami Stefana Żeromskiego została przygotowana przez Wojewódzką Bibliotekę Publiczną – Książnicę Kopernikańską w Toruniu.

Ekspozycję poświęconą pisarzowi wykonano w związku z przypadającą w tym roku 100. rocznicą jego śmierci oraz wybraniem przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej autora *Ludzi bezdomnych* patronem 2025 roku.

Na planszach ukazano m.in.: postać Stefana Żeromskiego, jego rodzinę, działalność literacką, ilustracje do dzieł wykonane przez różnych artystów oraz fragmenty prowadzonej korespondencji. Ekspozycję dopełniają fotografie dotyczące życia pisarza.

Inspiracją do stworzenia wystawy była chęć upamiętnienia 100. rocznicy śmierci Stefana Żeromskiego, upowszechnienia wiedzy na temat jego życia i twórczości, przypomnienia społeczności sylwetki wybitnego pisarza oraz ukazanie znaczenia dorobku literackiego twórcy dla polskiej kultury.

opracowanie tekstowe – Barbara Cherbetko
opracowanie graficzne – Izabela Straszewska
fotografie ze zbiorów Książnicy Kopernikańskiej – Tomasz Dorawa (Pracownia Ochrony Zbiorów)

Książnica Kopernikańska w Toruniu